

3. Управління правовиховним процесом

Наукове пізнання практичної реалізації правового виховання може здійснюватися за двома стратегіями:

1. Теоретичний опис правового виховання як системи, тобто послідовний аналіз його елементів у декількох типових варіантах їх взаємодії (статичні стани або ситуації виховання як об'єкта пізнання), визначення ступеня і способу, яким елементи структури підпорядковано цілям правового виховання.

2. Дослідження якісних системно-процесуальних характеристик правового виховання, його цілісності та функціональності, структурності та ієрархічності, взаємодії та зв'язків системи і середовища, змінної рухливості системи правового виховання тощо [1, с. 142]. Тобто правовиховний процес у функціональному вимірі представляється як сукупність заходів, що здійснюються спеціальними суб'єктами з метою досягнення оптимально дієвого виховного впливу суб'єкта правового виховання на суспільство, яке спрямоване на формування правосвідомості і високої правової культури, що поєднано з використанням спеціальних правових засобів і реалізує механізми виховної дії права.

Правовиховний вплив відбувається в рамках механізму, який при правильній і чіткій взаємодії його структурних елементів забезпечує ефективність усього процесу правового виховання громадян.

Механізм правового виховання являє собою правовиховний процес у його динаміці, розкриває його перетворюючу сутність і відображає зміни рівня правосвідомості об'єкта впливу. Р.М. Андрусишин, досліджуючи особливості правового виховання працівників органів внутрішніх справ, робить висновок, що механізм правового виховання слід розглядати як систему суспільних інститутів і взаємодій, організованих спеціальними суб'єктами з метою досягнення оптимально можливого результату виховного впливу суб'єкта правового виховання на працівників ОВС, для формування у них правосвідомості і високої правової культури з використанням специфічних правових засобів [2, с.85]. Такий підхід має право на існування, однак вважаємо, що для того, аби сформулювати визначення механізму правового виховання, слід розкрити його основні характеристики.

Аналіз юридичної наукової літератури дає підстави у загальному вигляді механізм правового виховання визначити як певний процес (сукупність стадій, функціональних елементів), в результаті здійснення якого із суспільної правової свідомості переносяться правові ідеї і настанови у свідомість виховуваних. Таким чином, до основних характеристик механізму правового регулювання, що відображають комплекс взаємопов'язаних обставин, які діють у часі й зорієнтовані на досягнення цілей правового виховання, виступають стадії (етапи) правового виховання. У юридичній науці відсутня єдність стосовно кількості та змістовного наповнення вказаних стадій. Зокрема, І.К. Сезонова і К.М. Орбець у правовиховному процесі окреслюють такі основні стадії:

1. Когнітивна (пізнавальна) стадія. Ознайомлення із матеріальними та нематеріальними досягненнями національної правової культури, із

актуальним станом національної та міжнародної правових систем. Набуття здатності до первинної юридичної оцінки соціальних фактів.

2. Емоційна стадія. Формування позитивного психічного ставлення до права і правомірної поведінки. Негативна оцінка правопорушень. Початок формування соціально-правових настанов і сталих мотивів.

3. Поведінкова стадія. Корекція соціальної поведінки за допомогою правових стимулів, правових дозволів, правових зобов'язань і правових заборон. Спроможність діяти на основі не лише позитивного права, а і матеріально не виражених вимог правової культури, цінностей природного права, самостійно вирішувати соціально-правові, законодавчі конфлікти, бути суб'єктом правового виховання [3, с.40].

Механізм правового виховання, як самостійна правова категорія, має низку суттєвих ознак:

1. *Системність*. Механізм правового виховання представляє собою сукупність взаємопов'язаних, узгоджених стадій та функціональних елементів, які створюють єдиний процес, в результаті якого відбувається вплив на правосвідомість осіб;

2. *Динамічність*. Являє собою ряд етапів застосування інструментів правового виховання, які змінюють один одного та знаходяться у рухливій взаємодії;

3. *Безперервність*. Через механізм правового виховання здійснюється постійний вплив на правосвідомість людей, протягом всього їх життя.

4. Механізм правового виховання здійснюється за допомогою певних *засобів і способів* – інструментів, які сприяють втіленню цілей правового виховання у життя, досягненню конкретного результату. Такого роду засоби застосовуються суб'єктом правового виховання і певною мірою обумовлені своєрідністю механізму управління правовим вихованням [4, с. 63].

Саме способи і засоби складають організаційний і методологічний механізм, за допомогою якого суб'єкти правового виховання впливають на суспільну і індивідуальну свідомість об'єкту, допомагаючи останньому сприймати правові принципи і норми. О.П. Дзьобань вказує, що засоби правового виховання – це все те, чим оперують суб'єкти досліджуваної системи з метою забезпечення її оптимального функціонування. Кожен елемент цієї системи має у своєму арсеналі власні засоби, опрацювання яких належить до прикладних галузей знань [5, с.227].

5. Результатом дії механізму правового виховання є *рівень правової вихованості особи*, її правова культура [6, с. 484].

Правова вихованість – це комплексна характеристика, що фокусує в собі найрізноманітніші риси і правові чесноти особистості. Змістовно вона

зумовлена знанням громадянином законів, необхідних для життя, роботи та поведіння у побуті, розумінням своїх правових можливостей, чинного порядку, юридичного (зокрема судового) захисту прав та інтересів, готовність до звернення до правоохоронних органів і правників, знанням меж необхідної оборони та деякими іншими юридичними вміннями [7, с. 119].

Інтегральним показником взаємодії правового виховання і правової культури є права вихованість, яка безпосередньо впливає на якість правової діяльності. Проте, аби очікуваний і дійсний результат правової роботи збіглися, потрібно визнати, що діяльність з правового виховання повинна плануватись і будуватись як стратегія активізації зусиль всіх суб'єктів щодо системного використання всіх виховних засобів, задля стимулювання соціально корисної, правомірної поведінки паралельно з нейтралізацією, витісненням, подоланням усього негативного. Тому особливу значимість набуває саме процес управління правовим вихованням.

Поза реалізацією процесів управління жодна система існувати не може, тим більше система правового виховання. Саме управління визначає основні напрямки і тенденції розвитку. Без управління система втрачає свою організаційну стійкість, а як наслідок, втрачається і весь сенс її існування.

Для визначення поняття «управління правовиховним процесом» необхідно звернутися до аналізу ширшого, так званого «родового» поняття – «соціальне управління». Під соціальним управлінням розуміється процес цілеспрямованого впливу суб'єкта соціального управління на об'єкт соціальної системи для забезпечення його ефективного функціонування; особливий вид професійної діяльності, який не зводиться лише до досягнення цілей системи, але і є засобом підтримки цілісності будь-якої складної системи, її оптимального функціонування [8, с. 113].

Управління правовиховним процесом включає в себе два напрямки: зовнішнє і внутрішнє управління. При зовнішньому управлінні мова йде про цілеспрямовану державну діяльність, яка спрямована на організацію і забезпечення стратегічних, з точки зору правової політики, напрямків державної діяльності по здійсненню правовиховного впливу і розробку державної політики з правового виховання, а також організацію суб'єктного складу правовиховного процесу і здійснення контролю за даним процесом. В цьому випадку, на наш погляд, слід говорити про «правовиховну діяльність». При внутрішньому управлінні мова йде про здійснення конкретних програм правовиховного впливу, який здійснюється не загальним суб'єктом, а певним колом суб'єктів (в суспільстві, в окремих соціальних, вікових групах) з метою реалізації правовиховних заходів. В даному разі, мова йде про «правовиховну роботу».

Управління процесом правового виховання вимагає розроблення на рівні держави стратегічних напрямів державної діяльності щодо здійснення правовиховних заходів, організацію суб'єктного складу учасників правовиховного процесу, забезпечення контролю за ним [9, с. 240]. В сучасних умовах, враховуючи європейський вектор розвитку українського суспільства, удосконалення правовиховної діяльності має відбуватися з урахуванням вимог Болонського процесу, що вимагає внесення відповідних змін до структури, змісту, стандартів, форм національної освіти; забезпечення якості підготовки фахівців на рівні європейських стандартів; адаптації навчальних планів; впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес, розвиток системи неперервної освіти тощо [10, с.144].

Процес управління завжди має «об'єкт», «суб'єкт» і результат.

Під *об'єктом* в даному випадку розуміється діяльність суб'єктів правового виховання, яка потребує належної організації, координації і контролю.

Суб'єктом управління виступають інституції, які здійснюють цілеспрямований свідомий вплив на *об'єкт управління* з метою досягнення певних позитивних *результатів* (наприклад, належна нормативна урегульованість правовиховного процесу, узгодженість діяльності суб'єктів правового виховання, ефективність правового виховання і т.п.).

Суб'єктами управління процесом формування правової культури громадян узагалі і правовиховним процесом зокрема, на думку В.О. Лозового, повинна бути держава, її структури, органи місцевого самоврядування, заклади освіти, тобто їх керівники, керівники трудових колективів. Вони мають програмувати цю роботу, формулювати цілі, визначати завдання, вибудовувати тактику, координувати дії різних суб'єктів правовиховного процесу задля досягнення загальної мети, створювати необхідні умови, застосовувати засоби інформування, переконання, примусу, показувати приклад правової вихованості тощо. Планування, організація та взагалі управління правовиховною діяльністю мають здійснюватися з єдиного центру [9, с.241].

Ідейну основу управління правовиховним процесом складають наступні принципи:

1. *Принцип раціональної організації управлінської діяльності.* Цей принцип забезпечує відповідність виховної діяльності цілям і пріоритетам правового виховання. Наприклад, найбільш раціональним, з точки зору держави, буде більш детальна організація і посилення управління правовиховним процесом серед неповнолітніх, зважаючи на особливості

правосвідомості осіб в підлітковому середовищі і важливість належного забезпечення первинного правового виховання.

2. *Принцип комплексності і координованості управлінської діяльності.* Це означає, що підхід до процесу управління має бути системним, враховувати всі обставини, що впливають на організацію правового виховання. Координованість управлінських дій являє собою сукупність погоджених дій суб'єктів управління по виконанню правовиховних заходів для досягнення очікуваного результату.

3. *Принцип зворотного зв'язку.* Суб'єкт управління повинен мати постійну інформацію про ефективність управлінських заходів, про позитивні і негативні наслідки різних рішень, для своєчасної корекції управлінських зусиль.

4. *Принцип культури управління правовиховним процесом.* Без урахування вимог культури управління практично неможливо реалізувати жодну з рекомендацій, розроблених науковцями. Тому цей принцип передбачає як раціональне використання засобів і прийомів управлінської діяльності, так і забезпечення наукового підходу до вирішення управлінських завдань, з урахуванням правил міжособистісної комунікації.

5. *Принцип підбору і розстановки кадрів, які здійснюють управлінську діяльність з правового виховання.* Держава повинна забезпечити підготовку кваліфікованих кадрів як для здійснення управлінського циклу правового виховання, так і для безпосереднього здійснення правовиховної діяльності. Вирішенню цього завдання сприятиме також систематичне підвищення кваліфікації та загальної культури суб'єктів правового виховання.

У механізмі управління правовиховним процесом можна виділити наступні складові:

1. *Правове забезпечення правовиховного процесу* передбачає розробку і законодавче забезпечення державної політики, яка спрямована на реалізацію правовиховної діяльності, а також впровадження конкретних програм проведення правовиховних заходів суб'єктами правового виховання.

2. *Організаційно-змістовне забезпечення правовиховного процесу* включає створення передбачених законодавством інституцій, які мають здійснювати правове виховання, ефективний розподіл функцій між ними, координацію та інформаційно-аналітичне забезпечення їх діяльності.

3. *Регулятивно-функціональне забезпечення правовиховного процесу* спрямоване на розробку методичних рекомендацій, нормативів і процедур здійснення правового виховання, критеріїв і механізмів оцінювання його ефективності.

4. *Забезпечення соціально-правового контролю за здійсненням правовиховного процесу.* Здійснення контролюючого впливу в рамках управлінської діяльності дозволяє більш чітко фіксувати функціональну спрямованість правовиховного процесу, виявляти труднощі і недоліки при виконанні конкретних правовиховних заходів чи програм, а також визначати шляхи і засоби їх подолання. Безперечною умовою контролю повинна бути гласність.

Таким чином, *механізм управління правовиховним процесом* можна охарактеризувати як *систему стратегічних і тактичних заходів нормативно-правового, організаційного, регулятивно-функціонального і контрольного характеру, спрямованих на забезпечення раціональної організації, оптимізації і підвищення ефективності діяльності суб'єктів правового виховання.*

Стратегія управління процесом правового виховання об'єднує законодавче та інформаційно-аналітичне забезпечення, прогнозування, планування, контроль; тактика передбачає розробку методики правовиховної діяльності окремих інституцій, координацію зусиль всіх учасників виховного процесу, коригування програм і заходів виховного впливу при зміні соціальних умов. При здійсненні управлінського циклу обов'язковою умовою повинен стати аналіз, прогноз і моделювання можливих негативних наслідків, які також повинні попадати до сфери переломлення управлінського циклу. Здійснення управлінського впливу на правовиховний процес передбачає створення найбільш сприятливих умов всебічного (соціального, правового, морального та ін.) стимулювання людей, яке спрямоване на високоефективну практичну реалізацію соціально-правової політики держави з формування правосвідомості і високої правової культури своїх громадян.

Якщо аналізувати категорії «механізм правового виховання» і «механізм управління правовиховним процесом», то можна встановити наступні відмінності між ними:

1) суб'єктами правового виховання є державні органи, громадські організації, заклади освіти, окремі особи, які безпосередньо виконують функції правового виховання, а суб'єктами управління правовиховним процесом є інституції, які створюють належні умови для результативної діяльності суб'єктів правового виховання;

2) об'єктом правового виховання є свідомість різних соціальних груп і категорій громадян, як законослухняних, так і правопорушників, які потребують формування або коригування правосвідомості, а об'єктом

управління правовиховним процесом є діяльність суб'єктів правового виховання;

3) зміст правового виховання полягає у інформаційно-ціннісному впливі суб'єктів правового виховання на свідомість виховуваних осіб, при цьому використовуються різні виховні засоби і способи; зміст управління правовиховним процесом складають різноманітні заходи нормативно-правового, організаційного, регулятивно-функціонального і контрольного характеру;

4) метою реалізації механізму правового виховання є забезпечення належного рівня правосвідомості і правової культури громадян, а метою функціонування механізму управління правовиховним процесом є забезпечення раціональної організації, оптимізації і підвищення ефективності діяльності суб'єктів правового виховання;

5) механізм правового виховання ґрунтується на принципах (цілеспрямованості, врахування особливостей вихованців, єдності цілей, форм і методів правового виховання та ін.), які закладають фундамент ефективності виховного впливу на правосвідомість; в основу механізму управління правовиховним процесом покладено принципи (раціональної організації, комплексності і координованості, підбору та розстановки кадрів та ін.), які є запорукою успішності загальної організації правовиховного процесу.

Таким чином, категорія «механізм правового виховання» демонструє правовиховний процес в дії, а категорія «механізм управління правовиховним процесом» забезпечує збереження всієї системи, всебічно підтримує режим діяльності механізму правового виховання і безпосередньо впливає на досягнення основних цілей правовиховного процесу. В сучасних умовах на загальнодержавному рівні необхідно створювати цілісну, узгоджену систему правовиховної діяльності, координувати її з одного центру, чітко програмувати функції кожного із суб'єктів, постійно аналізувати ефективність їх діяльності, здійснювати моніторинг результативності правового виховання у регіонах, містах, колективах.

Література:

1. Герасіна Л. М., Лозовой В. О. Структура правовиховного процесу на тлі особливостей його предметної сфери. *Правове виховання в сучасній Україні* / А. П. Гетьман та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2013. С. 138–158.

2. Андрусишин Р. М. Правове виховання працівників ОВС: теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 226 с.

3. Сезонова І. К., Оробець К. М. Система правового виховання (теоретична модель). *Право і безпека*. 2005. Т. 4, № 6. С. 38-42.

4. Федосєєва С. В. Поняття, ознаки та структура механізму правового виховання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2014. Вип.11 (1). С. 62-64.

5. Дзьобань О. П. Механізм правового виховання: теоретичні аспекти визначення сутності. *Проблеми законності*. 2009. Вип.103. С.225-228.

6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків: Консум, 2006. 656 с.

7. Правове виховання в сучасній Україні / А. П. Гетьман та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2010. 368 с.

8. Данильян О. Г. Особливості організації та управління правовим вихованням у перехідному суспільстві. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2012. № 3 (13). С.112-117.

9. Лозовой В. О. Деякі аспекти управління процесом правового виховання. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 5. С. 240-242.

10. Молнар Т. І. Реформування вищої педагогічної освіти України в умовах євроінтеграції. *Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів* : зб. тез доп. II Всеукр. наук.-практ. конф. (17-18 травня 2018 р., м. Мукачєво). Мукачєво : Вид-во МДУ, 2018. С.143-145.

11. Горбова Н. А. Формування правової культури: антропологічний підхід. *Порівняльно-аналітичне право* : електр. наук. фах. Видання. 2017. Вип.5. С. 24- 27.

12. Нестеренко О.М. Правове виховання у сучасному суспільстві: теоретико-компаративістське дослідження: дис...канд. юр. наук: 12.00.01. Харків, 2019. 260 с.;

13. Нестеренко О. М. Формування культури діалогу в умовах існування мультикультурного суспільства. *Сучасні наукові дослідження на шляху до євроінтеграції 2019*. С. 373- 376.

14. Волков О. Г., Землянський А. М., Олексенко Р. І., Рябенко Є. М. Філософія: навчальний посібник-практикум. МДПУ імені Богдана Хмельницького. – Мелітополь, 2017.

15. Олексенко Р.І. Правове і соціально-економічне підґрунтя ринкової економіки. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 80. С. 266-270.

16. Олексенко Р.І., Царькова О.В. Економіко-психологічна адаптація суспільства в пострадянські часи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 10. С. 48-50.